

ODSEVI MATERIALNE KULTURE V ŠALJIVIH IN ZABAVLJIVIH LJUDSKIH PESMIH ŠTREKLJEVE ZBIRKE

JERNEJA VRABIČ

Članek razkriva nekatere elemente materialne kulture, kakor so zapisani v zadnjem delu četrte knjige Štrekljeve zbirke Slovenske narodne pesmi (1895–1923). Pesmi so bile večinoma zbrane ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja. Avtorica obravnava način življenja, prebrano, načine oblačenja predmete in izdelke, ki so bili v rabi med 18. in 20. stoletjem. Ob dejstvu, da ljudska pesem prehaja iz roda v rod, in da sta literarni in resnični svet prepletena, avtorica primerja ljudske pesmi in resnična dejstva družbenega življenja v preteklih stoletjih.

Ključne besede: slovenska ljudska pesem, prehrana, nošal oblačila, predmeti, Karel Štrekelj, 18., 19. in 20. stoletje, družbene skupine.

The article explores selected elements of material culture as they are depicted in the fourth volume of Karel Štrekelj's collection Slovenske narodne pesmi (Slovenian Folk Songs, 1895–1923). The songs were mostly collected in late 19th and early 20th centuries. The author examines life-style and dietary habits, clothing manners, objects and artefacts used in the Slovenian territory in the past, spanning from 18th to 20th century. Assuming that folk songs pass from generation to generation and that the imaginary (literary) and the real worlds are intertwined and mutually influence each other, the author compares the lyrics of folk songs to the real phenomena of social life of the past centuries.

Keywords: Slovenian folk song, dietary habits, clothing, artefacts, Karel Štrekelj, 18th–20th century, social groups.

UVOD

Kaj so jedli in pili naši predniki na prelomu iz 19. v 20. stoletje? Kakšna je bila oblačilna kultura? Kateri predmeti so bili takrat v uporabi? – Odgovore na ta vprašanja sem iskala v skupini pesmi, ki jih je Karel Štrekelj za zbirko *Slovenske narodne pesmi* označil kot »šaljive in zabavljive« pesmi (SNP I: VI; SNP IV: 681).¹ Ker pesemska besedila odsevajo tudi podobo »realnega« sveta (prim. Eco 1996; Kumer 1996: 9–54; Kozorog 2011: 34), sem pri osvetlitvi podob materialne kulture, kjer je bilo mogoče, upoštevala tudi druge vire.

Ob tem je treba opozoriti na nekatera dejstva in ob njih zapisati nekaj opomb. Karel Štrekelj je vabilo k zbiranju ljudskega blaga objavil v *Ljubljanskem zvonu* in v *Slovanu* leta 1887. Odziv zbiralcev/zapisovalcev ga je presenetil vsaj v dveh pogledih, kar je razvidno že iz spremnih besed k zbirki. Presenečen je bil nad količino gradiva, ki so mu ga ljudje poslali, posebej pa ga je presenetilo dejstvo, da mu pesemskih besedil niso pošiljali zgolj duhovniki, uradniki, profesorji, učitelji in dijaki, temveč tudi trgovci, kmetje in delavci (prim. Kropelj 2001: 101).² Žal se Štreklju zaradi prezgodnje smrti ni posrečilo dokončati

¹ V zbirki je vsaka pesem oštevilčena in v nadaljevanju besedila so pesmi iz zbirke navedene po sistemu Š x, kjer Š označuje Štrekljevo zbirko, x pa zaporedno številko pesmi.

² Med zapisovalci pesmi, ki so predstavljene v celoti, ali njihovih variant, pa je opazno, da so pesmi zapisovale in pošiljale tudi ženske. Vse pa kaže na to, da je pesem živela med vsemi družbenimi skupinami.

zbirke – to je opravil Joža Glonar, ki je k zadnji knjigi napisal tudi obsežno uvodno besedo (Glonar 1923) in izbral gradivo za 15. in 16. snopič (Kropej 2001: 96).

V posamičnih žanrih ali pesemskih skupinah so predstavljene pesmi z različnih območij,³ zapisi pa časovno segajo večinoma v drugo polovico 19. stoletja in začetna leta 20. stoletja (prim. Kumer 1968: 102–106).⁴ Zapisovalci niso vedno zapisali kraja in časa zapisa (Kumer 1968: 48–49) – problem nekronološke urejenosti je Glonar poudaril v spremni besedi k zadnji knjigi *Slovenskih narodnih pesmi* (Glonar 1923; prim. Kropej 2001: 96). Prav tako pa so bili skopi z dodatnimi opisi ob pesmih, ki bi bile v pomoč poznejšim/današnjim folklorističnim raziskavam (prim. Žagar 2004: 180). Le nekateri zapisovalci so zapisali še nekaj dodatnih podatkov o pripovedovalcih/pevcih ali kak zanimiv podatek, ki so ga ob kateri od pesmi verjetno še podali – npr., ali je bila posebna priložnost, ob kateri se je pesem pela, kje/kdaj so se je naučili ali jih na pesem vežejo določeni spomini ipd. Ob tem lahko poudarim, da namreč obstaja potencialna nevarnost izoliranega vira s krajevnim/časovnim/družbenim/funkcionalnim podatkom, saj ta »ob odsotnosti ali neupoštevanju drugih virov preprosto pridobi značaj avtentičnega krajevnega (časovnega, družbenega, funkcionalnega) pravila.⁵ Konkreten primarni vir je torej zlahka zlorabljen za izkrivljanje stvarnosti (Žagar 2004: 172, 173). Sistematičnejše zbiranje podatkov je značilno za poznejša obdobja in akcije (npr. akcija OSNP, po drugi svetovni vojni akcije (Slovenskega) Etnografskega muzeja, Inštituta za slovensko narodopisje SAZU, Glasbenonarodopisnega inštituta idr.).

Ljudska pesem – péta pesem, ki jo oziroma so jo znali zapeti z isto ali različno melodijo različni pevci ali se je razširila oziroma bila poznana v več krajih, ob tem pa se je tudi spreminjala – je eden od možnih virov tudi pri preučevanju materialne dediščine.⁶ Ob tem

³ Največ šaljivih in zabavljivih pesmi je bilo zapisanih na območju današnje Gorenjske in Štajerske. Kar nekaj zapisov pesmi ali njihovih variant pa je zaradi pomanjkljivosti v zapisih ali pa zaradi nejasnosti v primerih, kjer ima več krajev isto ime, ostalo zunaj zemljevidov.

⁴ Če prebiramo druge pisne vire, lahko zasledimo zanimive podatke, ki nas opozorijo tudi na določene probleme, na katere opozarjam v uvodnih opombah. »Prvi zapisovalec ljudskih pesmi v Ribniški dolini je bil Jožef Rudež, ribniški graščak, rojen leta 1793 [umrl leta 1846] Antonu Rudežu (1757–1829) ... Anton Rudež je bil sošolec in prijatelj Valentina Vodnika, ki je v letih 1788–1793 služboval v Ribnici in vsak dan prihajal v Rudeževo hišo. ... Očetovo zanimanje za slavistiko, stiki z Vodnikom in še celo prijateljstvo s Kopitarjem – vse to je moglo tudi mladega Jožefa navdušiti, da se je 'zavzemal z vsem žarom za vse narodne stvari' in seveda tudi za narodne pesmi« (Kumer 1968: 43). Po poročilu Zmage Kumer je v Štrekljevi zbirki le pet Rudeževih zapisov z oznako, da so bile pesmi zapisane v Ribnici – dve naj bi zapisal Jožef (Š 1773 in 5165), tri pa njegov oče (Š 79, 119 in 7815) (Kumer 1968: 44). Tudi Jožef Rudež je, poleg Vraza, zapisoval melodije. Kot dokaz za to Zmaga Kumer navaja ohranjeni zapis melodije božične pesmi (Š 4788) (Kumer 1968: 47). »Potemtakem bi bilo vseh Rudeževih ribniških zapisov 24 in ker so najbrž iz let 1811–1819, spadajo med najstarejše zapise slovenskih ljudskih pesmi« (Kumer 1968: 47; poudarila J. V.). Ta podatek pritrjuje mojemu zapisu, da večina izbranih in obravnavanih zapisov sodi v 19. stoletje in morda tudi v prva leta 20. stoletja.

⁵ Morda bi k tem lahko dodala tudi sam »besedilni podatek« oz. osredinjenost zgolj na besedilo pesmi.

⁶ Da vsebino literarnih del radi vzporejamo in primerjamo ali celo istimo z realnosto, naj služi primer Rabelaisa oziroma Bahtina (gl. Bahtin 2008: 435–472) ali pa Eco v opis prigode, v kateri opisuje srečanje z znancom (Eco 1999). Vir podatkov, ki osvetljujejo realno podobo ljudi v določenem obdobju, so bila npr. Angelosu Bašu (1987) tudi literarna dela slovenskih pesnikov in pisateljev.

se moramo zavedati, da tako literarna dela kot tudi t. i. ljudska pesemska ali pripovedna besedila, avtorju oziroma nosilcu dopuščajo, da ti po svoje prikrojijo »resnico« (prim. Golež Kaučič 2009: 36–37; Kozorog 2011: 28–29).

V skupini šaljivih in zabavljivih pesmi je le pri eni pesmi pod črto skicirana tudi melodija, ki je v Štrekljevo zbirko vključena le izjemoma. V omenjeni skupini ali žanru je predstavljenih 148 pesmi v celoti – še 145 takšnih pesmi pa je v dodatku z zgolj prvim/-i verzom/-i, saj jih urednik ni imel za »prave« ljudske pesmi (Novak 1986: 240; Terseglav 2001; Vodušek 2003: 36), ker je bil avtor pesmi poznan.⁷

Izbrane pesmi so razdeljene v 30 (pod)skupin, ki so večinoma naslovljene po prevladujoči temi/motivu. Analiza zapisov, ki jih o posamični pesmi najdemo pod črto, je pokazala, da je v kar nekaj pesemskih (pod)skupinah zgolj ena pesem (gl. Š 8566, Š 8567, Š 8605, Š 8606, Š 8607, Š 8650 in Š 8686) – od teh so štiri tudi brez variante – in da je poleg teh še nekaj (pod)skupin, ki nimajo zapisane variante (gl. npr. »Farani«, »Dekleta po farah«, »Rezija«, »Fantje in dekleta«, »Bolni polž« idr.).⁸ Ob tem si lahko postavimo vprašanje, ali so te pesmi res tako imenovane ljudske ali so takšne postale predvsem po objavi v Štrekljevi zbirki (prim. Terseglav 2001; Kozorog 2011)?⁹

Tudi pri osmih pesemskih (pod)skupinah, ki so zastopane z več pesmimi, ni zabeleženih variant.

Že samo nekateri naslovi pesmi (npr. »Fantje in dekleta«, »Orači«, »Mlinarji«, »Krojači pred polžem«, »Rod in značaj krojačev«, »Rokodelci brez orodja«, »Mesar deli žival« ipd.) nas spodbujajo k misli, da je v pesmih zajet tudi del materialne kulture.

ODSEVI MATERIALNE KULTURE¹⁰

Vsi segmenti materialne dediščine niso enako intenzivno zastopani v pesemski tradiciji; očitno je, da so nekateri v vsakodnevnem doživljanju in uporabi bolj prisotni in bolj afektivni, zato tudi zavzemajo pomembnejšo mesto v ljudski imaginaciji in kreativnosti.

(Pisk 2006: 8)

⁷ Ob tem velja še dodatno opozorilo – pesmi s šaljivo in zabavljivo vsebino oz. oznako najdemo tudi v drugih skupinah pesmi (veliko jih je npr. med stanovskimi).

⁸ Raziskovalci ljudske pesmi v drugi polovici 20. stoletja so začeli zagovarjati mnenje, da je ena od temeljnih značilnosti ljudskega pesništva tudi variantnost (pesem mora imeti več variant, da lahko govorimo o ljudski pesmi); tako npr. Marjetka Golež Kaučič, Zmaga Kumer, Marko Terseglav, Valens Vodušek).

⁹ O še drugih dilemah in vprašanjih, ki si jih poznejši raziskovalci postavljajo o zapisovalcih ali krajih zapisov in še čem, je slikovito poročala Zmaga Kumer (1968: 44–48).

¹⁰ Za lažjo obdelavo in pregled nad gradivom sem si pomagala s tabelaričnimi vpisi: verze sem vpisovala v posamične vrstice, v drugem stolpcu pa sem jih posebej označevala. Verze sem besedno analizirala – v stolpcu sem izpisovala besede, ki so označevale npr. hrano, predmete, ženske, moške ipd.

HRANA IN PIJAČA

Glede na to, da nekateri raziskovalci v humanistiki in družboslovju¹¹ humornost povezujejo tudi s prehrano in izločanjem – ki nas čaka kot posledica užite hrane – bi lahko pričakovali, da bo v izbranih šaljivih in zabavljivih pesmih kar nekaj omemb hrane in pijače kot tudi omemb prebavnih odprtih, vendar slednje ni pogosto.

Različni viri poročajo, da je (bila) določena hrana vezana tudi na določene družbene razrede (Godina Golija 2003, 2009: 10, 17) – v izbranih šaljivih pesmih ni opaziti, da bi bila določena hrana vezana tudi na kako določeno starostno skupino, spol ali etnijo.

Med osnovna živila sodi kruh, ki je v splošnem, v nekaterih primerih označeval ali še označuje vso hrano (gl. Novak 1960: 166). Kruh je v izbranih pesmih omenjen nekajkrat; tako npr. v pesmi z naslovom »Kamnik« (Š 8558), kjer je med drugim zapisano:

*Po forštat pritekel eden je bos,
V Stranjah prifehtal je kruha en kos.*

*Ga v močnik razdrobil, ki redek je bil,
Sam bil je od moke skoro mal siv.*

V tej pesmi je omenjenih kar nekaj živil, značilnih za različne družbene skupine. Tako je npr. *nobel* meščan pil kavo, ob tem si je *po moško* vil rjave brke in bral časopis, v katerem je bilo zapisano, da bo to leto hudo za močnik, saj je na Turškem suša, Podgorci pa ne dajo več na upanje (prim. Jezernik 2012: 103). Močnik je v tej pesmi tudi glavna jed – z njim naj bi bil ocmokan cel Kamnik. Pitje kave se je na Slovenskem razširilo od srede 19. stoletja (Jezernik 2012: 214 – 215, prim. 97, 114; Bogataj 1992: 178; prim. Šlibar 1995: 23) in je bilo sprva bolj v navadi med mestnim prebivalstvom kakor med »nižjimi sloji«. Jezernik (2012: 215) opaza, da je kava za slovenske etnologe »meščanska pijača«, ta družbena plast pa dolgo ni bila predmet zanimanja slovenskega narodopisja. Prav tako je, kakor poroča Bogataj, z močnikom, ki velja za »predhodnika« juh. Med prebivalstvom pa so bila razširjena tudi druga živila.

V pesemskem besedilu nekdo povpraša gospoda, ki se sprehajata po trgu, ali sta kosila kašo,¹² ali močnik, ali tudi meso. Meščana na vprašanje menda ne odgovorita iskreno, saj povesta, da sta oba kosila kos mesa, na suknji pa imata oba sled močnika. Videti je, da so se ljudje tudi z načinom prehrane v 19. stoletju želeli približati t. i. višji plasti, ki si je lahko privoščila pogostejše uživanje mesa in drugih »prestižnih« živil (prim. Jezernik 2012: 202; Počkar 2005: 137–145; Šlibar 1995: 21–22).

V pesmi je tudi zapisano, da žlahtni gospodje kmetom niso plačevali prosa in verjetno tudi ne drugih pridelkov. Opazimo lahko, da je bila tiste čase živa naturalna menjava, saj se verzi glasijo:

¹¹ Bahtin je ob obravnavi ustvarjanja F. Rabelaisa zapisal, da so podobe hrane, pijače in požiranja neposredno povezane z ljudskimi prazničnimi oblikami, v katerih se izraža veselje, in so pogoj za »smehovno dejanje«. Ali, kakor je zapisano: »Žalost in hrana nista združljivi« (Bahtin 2008: 279, 283).

¹² Kaše so ena starejših jedi na Slovenskem, najbolj razširjeni sta prosena in ječmenova (Bogataj 1992: 184).

*Več zlahtnih gospodov je slo žabe lovit,
Da mogli za močnik so moke kupit.*

Kruh je omenjen še v pesmi z naslovom »Kamnik« (Š 8560); v njej so trije kmetje skupaj zložili za en mernik rži in poročali, da se je takrat v Kamniku pogosto jedel kruh.

Med vrstami kruha sta omenjeni tudi žemlja (Š 8635, 8637 in 8638) – kot primera za bikovo zadnjo plat – in pa *biga* (gl. Š 8544), ki je drugače¹³ bila značilnejša za Primorsko (Makarovič G. 1991: 177; Tuma 1997: 180). Morda pa tudi izraz *biga* označuje kaj drugega kot pa vrsto kruha. Čeprav je v pesmi žemlja primera za bikovo zadnjico, je treba poudariti, da so žemlje veljale za boljši kruh, ki so ga v 19. stoletju jedli predvsem v mestih (prim. Počkar 2005: 139; Tuma 1997: 30). Razlike v prehrani med kmečkim in mestnim okoljem na začetku 19. stoletja je slikovito popisal Henrik Tuma. Tako beremo v njegovih spominih o obiskih na Polici pri stari mami, ki je bila kajžarica:

Naša hrana je bila črn močnik s kozjim mlekom, poleti pa največ kislo mleko. Kruh je bil že slaščica. Dobili smo nekoliko ajdovega kruha le, kadar ga je stara mati prinesla od svoje malice. Za žeganje o sv. Jakobu so pa spekli bele pehtranove štruklje. To je bil zame višek dobrote. Vendar mi je ajdov kruh boljše teknil kakor ljubljanska žemlja, in kar so mi iz Ljubljane poslali za priboljšek, sem vedno odstopil stari materi in teti Lenki. Kave sploh nisem maral, medtem ko sta bili obe ženski srečni ob njej. (Tuma 1997: 30–31; prim. Kranjec 1973: 31)

Če sodimo le po besedilu pesmi (Š 8566), je bila revščina tudi pri sv. Petru v Zagorju, saj je zapisano, da tam že tri leta niso pekli kruha, izjemoma so ga pekli prejšnjo jesen – ob tem pa se je pelo »pa še tist je bil ovsen«, medtem ko je v Zagorju – pri mostu – kruha zadosti, saj so ga s seboj prinašali romarji, ki so hodili na sv. Kum.¹⁴ Ovsen kruh pa je bil kruh siromaka (Bogataj 1992: 184). Za bel kruh je veljalo, da si ga ne more privoščiti vsak, saj je menda že od nekdaj veljal za boljši kruh in hkrati kruh premožnejših in tako je bilo vsaj še na začetku 20. stoletja. Bel kruh je omenjen v pesmi z naslovom »Simon Cirenski« (Š 8666).¹⁵ Ta je šel, ko je postal lačen, v gostilno k Balohu, kjer je pil vino, jedel bel kruh in meso, ko pa je pojedel meso in spil vino, si je v torbo pospravil še vilice – to je opazil gostilničar in mu brž primazal zaušnico in ga pozneje še dodobra nažgal z bikovico.¹⁶

¹³ Omenjena pesem pa je bila zapisana v Črnučah.

¹⁴ Že Valavator je zapisal, da je bilo 29. avgusta 1688, ko se je romanja na Kum udeležil tudi sam, na vrhu petdeset tisoč romarjev s Kranjskega, Štajerskega, Koroškega in drugih krajev. Romanje na sv. Kum pa se je ohranilo tudi v poznejših časih (Petrič b. n. l.).

¹⁵ V besedilih drugih dveh pesmi o Simonu Cirenskem (Š 8667 in 8668) je zapisano, da je ta pri Balohu pil vino in jedel meso, na koncu pa je ukradel še jedilno orodje (v pesmi 8667 le nože, v pesmi 8668 pa nože in vilice).

¹⁶ Bikovica je močen korobač, spleten iz posušene bikove kite.

V pesmi o Marku iz Poganca najdemo tudi kitici, ki se glasita:

Marko je mislil, da je grof,

Pa je peklenski osel,

Saj bo čez majhen časa

Rad kruha prosil.

(Š 8603)

Marko misli, da je grof,

Pa je en velik osu,

Saj še čez majheno let

Bo rad kruha prosil.

(Š 8604)

V pesmi najdemo tudi omembo trijeta, za katerega je treba najprej opeči kruh (Š 8615) – trijet naj bi bil po nasvetu ene *babe*, ki je »*kunščna od uraga*«, zdravilo za bolnega polža, saj je imel polž čisto belo kri. Iz nekega zapisa je videti, da so včasih trijet pripravljali iz boljšega kruha, koristen pa naj bi bil za kri in srce – ponujali so ga npr. porodnicam in bolnikom.

Kot predhodnice lesenih žlic, ki so jih izdelovali Ribničani, so v pesmi št. 8657 omenjene kruhove skorje. V 19. stoletju so bile od jedilnega pribora splošno razširjene le lesene žlice, ki pa tudi niso bile vedno uporabljene; številne jedi so ljudje nosili v usta kar z rokami (Makarovič G. 1991: 170).

Uspešna prodaja suhe robe, s katero so Ribničani hodili po svetu, tako po vaseh kot mestih, jim je zagotavljala živež. Tako so si lahko prislužili kislo mleko, kruh in tudi denar, ki so ga porabili za vino (Š 8657). »Če je hotel Ribničan na svojih potih zaslužiti, je moral biti bister in iznajdljiv, moral je z odprtimi očmi hoditi po svetu, pri tem pa je opazil marsikaj koristnega in se vračal domov ne samo z denarjem, ampak tudi z izkušnjami« (Kumer 1968: 37).

V pesmih so poleg mesa omenjene tudi klobase ali devenice, poudarimo lahko omembo uživanja mačjega mesa (Š 8650),¹⁷ ki je živo tudi v spominu nekaterih informatorjev (roj. leta 1935 v Ljubljani in 1931 v Skornem) – mačke so bile po njihovih podatkih na jedilniku italijanskih vojakov med vojno in »vaških posebnežev«, uživanje mačjega mesa, ki je po okusu podobno zajčjemu, pa je bilo živo, kot pravijo, tudi v pripovedih njihovih očetov.

Dediščina pijač na Slovenskem je zelo različna, najbolj pa je razvita dediščina vinske kulture; osnovna pijača je seveda voda (Bogataj 1992: 200 in 202). Tudi v skupini šaljivih ljudskih pesmi je kot pijača omenjena voda, voda pa se pojavi tudi v obliki *žegnane vode*, s katero vaščani poškropijo bolnega polža, ali kot osnova za kuhanje. Pogosto je omenjeno vino, pa tudi *rakija* – obe pesmi (Š 8669 in 8670), v katerih žena postreže možu *žganje* na situ oziroma rešetu, sta bili zapisani na današnjem hrvaškem ozemlju. Morda je šaljivost v pesemskem izročilu ravno v tem, da se žganje ponudi na rešetu, torej v manjših količinah, saj se je sredi 19. stoletja v različnih virih omenjalo pogostejše pitje žganja, ki se je zlasti proti koncu stoletja že precej povečalo. Takrat se je razširilo predvsem med kmečkim prebivalstvom (Makarovič M. 1991b: 514).¹⁸

¹⁷ Pesem »Odrt in zaklan maček« je bila zapisana na Štajerskem.

¹⁸ Makarovičeva še poroča, da je po sočasnem podatku »količina popitega žganja, ki je na primer leta 1886 dosegla na Kranjskem dva milijona litrov, stekla predvsem po grlih rokodelskega, dninarskega in hlapčevskega stanu.« To pomeni, da je žganje pil predvsem agrarni proletarijat, med kmeti pa verjetneje le manjši, izjemoma tudi večji kmetje (Makarovič M. 1991b: 514).

Ob vinu je v pesmi št. 8567 omenjena tudi *pütra* oziroma *putra* (lončena posoda z ozkim vratom, namenjena za vino ali vodo). Izraz je značilen za prleško območje.¹⁹ Drugače pa se vino največkrat omenja v pesmih, zapisanih na Štajerskem in Gorenjskem. Ena je označena kot »Vrhovska« (Š 8669), še ena od pesmi, v katerih se pije vino, pa je bila označena kot prepis iz zbirke Dav. Petelina (Š 8682) in nima krajevne oznake.

In kako je z začimbami? – Če se opremo zgolj na en dodaten pisni vir, vidimo, da je del kulturne dediščine, ki je predstavljen v njem, precej drugačen in v primerjavi s pesemskim izročilom tudi okrnjen. Med začimbami ima najdaljšo »zgodovino« čebula (Bogataj 1992: 178), ki pa v izbranih pesemskih besedilih sploh ni omenjena. Splošno pa je, da »so bile jedi v povprečju veliko manj začinjene kot npr. danes« (prav tam). V izbranih pesmih so med začimbami, ki so v rabi še danes, omenjeni majaron (Š 8555), ki raste pred hišo, sol (Š 8558), rožmarin (zeleni; Š 8542 in 8577), česen (Š 8615), ki stolčen zasmrdi polžu (Š 8616), in poper (Š 8605).

V zapisih Radoslava Hrovatin se hrana največkrat omenja v obrednih pesmih, vendar bi bila potrebna obsežnejša analiza še drugih pesmi, ki bi morda pripeljala do odgovora na vprašanje, ali je za katerega od pesemskih žanrov bolj značilna omemba hrane kakor za druge (Pisk 2006).²⁰ Skupina šaljivih in zabavljivih pesmi iz Štrekljeve zbirke verjetno pri opevanju hrane in pijače ni kako posebej izjemna. Veliko jedi pa zasledimo tudi med takratnimi stanovskimi pesmimi, npr. »Žena moža gostuje« (Š 8442–8445), podobne so tudi pesmi z naslovom »Lenuha« (Š 8418–8425). Hkrati je treba opozoriti, da bi bili poleg analize samih pesmi potrebni tudi obsežnejša raziskava in analiza drugih sočasnih virov ali virov o takratnem času, ki bi dopolnjevali pesemske zapise. Tako bi morda lahko ugotovili, ali je šlo v določenih primerih za resnične »razločevalne posebnosti« ali bolj za ritmično oziroma metrično pesemsko strukturo.

NOŠA

Noše, predstavljene v pesmih, nam odstirajo del oblačilne kulture preteklih obdobij. Ob omembah oblek v pesemskem izročilu sta le izjemoma razvidna barva ali material; tako se omenjajo *irhaste hlače* (Š 8584, 8585), *slamnik iz pasjih kocin* (Š 8558), *rdeč lajbič* (Š 8684), *zlata avba* (Š 8581),²¹ *zlat form* (Š 8664) in *cicasta krila*. V zadnjem primeru je mogoče, da gre res za cic, tj. bombažno tkanino, ali pa je izraz uporabljen kot pridevnik (lep, *lepa*);

¹⁹ Franc Krnjak je zapisal, da je to starinski prleški izraz, ki označuje pristen glinen vrč za vino, upodobljen na grbu vasi Runeč v Ormožu (Krnjak 2003; prim. Novak 1960: 88, 91).

²⁰ Kljub temu da so Hrovatinovi zapisi nastajali pozneje, tj. v času raziskav Orlovih ekip med letoma 1948 in 1956, se lahko vprašamo, ali je npr. v tem pogledu tudi v Štrekljevi zbirki katera pesemska skupina oziroma žanr opaznejši.

²¹ Zlate avbe, ki so bile v celoti pokrite z zlatimi elementi (brokat, pozamenti, vezene, bleščice), so bile redke. V zbirki pokrival sta se ohranili zlati avbi drugačnega kroja in s povsem trdo obliko; nosilki obeh sta nedvomno uživali velik ugled zaradi dragocenosti, redkosti in blešččega učinka (Žagar 2004: 84).

v oblačila so oblečene tudi živali; oblačila so črna suknja (Š 8634), svetla suknjica (Š 8635) in svetla kapica (Š 8632 in 8637).

Obutev je pogosto prezrta in pozabljena oblačilna sestavina (Pisk 2006: 10). V skupini šaljivih in zabavljivih pesmi se omenjajo cokle, po pesemskem izročilu značilne za Stranjane, ki jih nosijo v rokah (Š 8543), čevljar pa bi se v drugi pesmi sramoval popravila starih cokel (Š 8646). Cokle se, sicer poredko, že v prvi polovici 19. stoletja omenjajo kot delovno obuvalo, predvsem v vseh hribovskih predelih že tedaj, splošneje pa so jih nosili konec 19. stoletja (Makarovič M. 1991a: 255). V pesemskem izročilu se čevljarja tudi sprašujeta, kako bosta *templjala* oziroma popravljala čevlje, saj nimata priprav oziroma orodja. Sarska dekleta pa so obuta v *špičaste čizme* (Š 8602).

V nekaterih pesmih je omenjen tudi nakit – dekleta nosijo *koralde* za vratom, pentlje za pestmi (Š 8581 in 8582) in zlate *rinke* (Š 8602). Dodatek pri moških nošah pa je *pušeljc*, ki je v enem primeru tudi iz svinjskih repičev (Š 8574).

V pesemski skupini z naslovom Dekleta je orisana ženska koroška noša (Š 8581):

<i>Koroške dekléta</i>	<i>Imajo cicaste krila</i>
<i>So lahko lepé,</i>	<i>Pa avbe zlaté,</i>
<i>Ko solnce zasije,</i>	<i>Za vratam koralde,</i>
<i>Pa v sencí ležé.</i>	<i>Za pestmi penkljé.</i>

V drugi pesmi (Š 8664) se omenja zlat čelnik oz. form, ki je poimenovan z narečnim izrazom *firm*. Šele čelnik oziroma form je dal avbi pravo krasilno in materialno vrednost. Po njem so se avbe členile funkcionalno in vrednostno. Da je bil form zelo dragocen, kaže tudi podatek, ki pravi, da so ljudje čelnike hranili za spomin ali poznejšo ponovno uporabo (Žagar 2004: 65–66). Vezensko okrasje na avbah pa je nekatere premožnejše kmetice označevalo celo bolj kot obleka (Makarovič M. 1991a: 278). Ena od kitic se glasi:

Sodvarjeva Lenka
Imela avbo s Tržiča,
Pa firm 'ma zlat,
pa gobe je brala to celo
spomlad.

Avba je bila v 16., 17. in delno v 18. stoletju žensko pokrivalo,²² ki je bilo kot okras in znak ugleda značilno za višje družbene plasti (Žagar 2004: 55). Za gorenjsko kmetico v 18. stoletju je bila poleg peče, ki v obravnavanem pesemskem izročilu ni omenjena, in šapljev ali okrasnih trakov značilna avba; bila je iz platna in okrašena s čipkami, čeznje pa je bil položen zlatovezen trak (Baš 1992: 53, 130).

Avbe so bile v 17. in 18. stoletju močno razširjene med fevdalkami in meščankami oziroma pripadnicami višjega družbenega razreda (n. d.: 28, 45, 33, 50), med togimi avbami pa so bile v tem času najuglednejše prav zlate avbe (Žagar 2004: 55; gl. tudi 64). Zgledi avb

²² »V 17. in 18. stoletju je iz zapuščinskih inventarjev mogoče ugotoviti uporabo pokrival, imenovanih avbe, tudi pri moških« (Žagar 2004: 60).

t. i. višjih družbenih plasti so se ohranili v številnih poznejših ljudskih avbah v zahodni, severni in srednji Evropi (n. d.: 56).

Zlate avbe, imenovane tudi *linske avbe*, so bile evidentirane na Koroškem, kamor so bile prenesene neposredno z avstrijskega območja, kjer so imele velik ugled. Posamični primerki so prišli tudi na Kranjsko. Od tod in tudi s Koroškega pa so se zlate avbe s sezonskimi delovnimi migracijami, zaradi trgovske in sejmarske poti, razširile tudi na druga območja (Žagar 2004: 83).

Zlata avba je pri kmeticah nedvomno presejala raven kmečke rabe; vsaj dokler se ni širše uveljavila, je bila po vsej verjetnosti sestavina t. i. reprezentativne rabe. Na eni strani zato, ker so se s tem, ker so z »razkošjem odvečnosti« spodnjega pokrivala kazale na blaginjo družine (prim. Baš 1987: 34), na drugi strani pa je k temu prispeval tudi barvito okrašen čelnik, obdan z nabranimi čipkami: oboje je bilo v kmečkem okolju prav gotovo »nadstandard« (Žagar 2004: 62; prim. Makarovič M. 1991a: 278; Novak 1960: 138). Avbe so se kot pokrivalo, za katero je bilo treba seči globlje v žep, ohranile tudi ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja (Počkar 2005: 149).

V 18. stoletju in tudi v prvi polovici 19. stoletja so za kmečka oblačila prevladovala naravna in nebarvna tvoriva (sukno, volno, platno, usnje), torej odtenki belih, sivih, črnih in rjavih barv (Baš 1992: 140); barvno lestvico za praznja oblačila so nekoliko obogatili materiali, obarvani z naravnimi barvili (Žagar 1991: 59). Vsako barvito oblačilo ali le takšen dodatek sta učinkovala razkošno (Žagar 2004: 63; prim. Baš 1992: 140).

Kako pa je z moško nošo? Med pokrivali je omenjen slamnikom, ki bi naj bil značilen za Kamničane, saj sta v pesmi o faranih (Š 8544) verza:

Kamničan se zmed useh pozna:

Slamnik na glav' imá!

Vendar nas kmalu za tem v drugi pesmi (Š 8556), ki opeva Kamnik, presenetita verza iz ene od štirivrstičnih kitic:

Fantje iz Kamnika nimajo slamnika,

Sam rihtarjev sin ga ma iz pasjih kocin.

Ob tem se postavi vprašanje, ali je bil slamnik v določenem obdobju res značilen za Kamničane ali pa gre za rimo, poleg tega pa tudi, kakšen status so imeli slamniki in klobuki v prejšnjih stoletjih; odgovor bomo skušali osvetliti z drugimi viri.

V 18. stoletju so bili klobuki prevladujoče pokrivalo fevdalcev in meščanov. Pri fevdalcih so prevladovali kastorci oziroma klobuki iz boljše dlake (bobrova ali zajčja dlaka; gl. Žagar 2004: 118), klobuki z okrasno obrobo, manj klobuki iz navadne polsti, žameta in slame. Zlato in srebrno obrobjeni klobuki so bili tudi del oprave meščanov, prav tako kastorci in slamniki, izjemoma tudi klobuki iz ličja in povoščenega platna (Baš 1992: 41, 48). Čeprav se kot material za klobuke ne omenjata tudi pasja dlaka ali koža, je sodnikov sin iz pesemskega besedila verjetno vseeno pripadal »višjemu« družbenemu razredu. Potopisci druge polovice 18. stoletja navajajo za kmečke klobuke na slovenskem Štajerskem in na Kranjskem, kamor sodi tudi Kamnik, le slamo in polst, po vsej verjetnosti iz ovčje volne.

Polstene klobuke naj bi po poročilih sodobnikov nosili tudi Čiči, Kraševci, Pivčani in tržaški okoličani (Baš 1992: 51, 54; Žagar 2004: 121).

V Prešernovem času oziroma v prvi polovici 19. stoletja viri pričajo o tem, da so na Gorenjskem – predvsem v okolici Ljubljane – kmetje nosili tudi slamnike, saj je bila takrat v tistih krajih živa domača slamnikarska obrt (Baš 1987: 36). Drugače pa so bile na začetku 19. stoletja v splošnem v rabi enake oblike moških klobukov kakor ob koncu 18. stoletja. Še vedno so prevladovali klobuki iz volnene polsti, živalskih dlak in slame. Proti koncu 18. stoletja se je naštetim materialom pridružila še svila (Baš 1987: 19, 20; Žagar 2004: 122).

Klobuki kmečkega prebivalstva na Slovenskem v 19. stoletju so bili po materialu, oblikah in okrasju precej daleč od sočasnih klobukov premožnih družbenih plasti. Bili so najsplošnejše pokrivalo kmetov, saj so očitno najboljše služili kmečkim potrebam. Čeprav je po slikovnih in pisnih virih mogoče evidentirati številne različice, jih ne gre pripisati pokrajinskim značilnostim, kar se pogosto primeri ob neustrezni interpretaciji virov, zlasti slikovnih. Različne oblike kmečkih klobukov so bile rezultat funkcionalnih, razvojnih, premoženjskih in geografskih dejavnikov; slednjih predvsem v smislu oddaljenosti od prometnih poti in večjih mestnih oz. trških središč (Žagar 2004: 124). So pa slamnati klobuki v 18. in 19. stoletju postali tudi modno pokrivalo, značilno za višje družbene plasti. »Kmetje so jih ohranili v rabi že iz starejših obdobj, večinoma kot poletno delovno in tudi praznično pokrivalo« (Žagar 2004: 131).

Pisni viri iz druge polovice 19. stoletja včasih za kmečke klobuke navajajo druge materiale, ki so prav tako povezani z mestnimi obrtniki: »gre zlasti za klobuke iz zajčje dlake, katerih površina je bila v nasprotju z navadno volneno polstjo bolj kosmata. Zajčjo dlako so uporabljali za klobuke višjih družbenih plasti že v 17., 18. in 19. stoletju, kmetje pa si tako imenovanih kastorskih klobukov iz boljših vrst živalskih dlak do tega časa niso pogosteje privoščili. Šele po sredi 19. stoletja so kosmate *zajčjeke* kot boljšo vrsto klobukov za kmete sporočili viri za Savinjsko (Pajak leta 1884), Mursko polje (Vraz leta 1894) in Dolenjsko (zlasti okolico Turjaka), kjer so se po ustnih virih nedeljskim *zajčjekom* pridružili vsakdanji *kravjeki*, tj. klobuki iz kravje dlake« (Žagar 2004: 128–129). Pasja dlaka za izdelavo klobukov v pesemskem gradivu ni omenjena.

V pesemskem besedilu zasledimo še eno moško pokrivalo – kapo. Omenjena je v eni od kitic v pesmi iz Pijavec pri Mokronogu, ki opeva pevčevo življenje in njegovo usodo (Š 8685):

*Oče so bli žnédrman,
Oče so bli žnedrman,
So znali lepo šivati
Te kape purgarjam.*

V 17. in 18. stoletju kape niso veljale za najbolj reprezentančno pokrivalo; to vlogo so za moške imeli bolj klobuki in lasulje. Drugi viri iz 17. stoletja pa sporočajo, da so bile za fevdalce kape in avbe pogostejša pokrivala kakor klobuki, pri meščanih pa so bile celo najpogostejše pokrivalo. Kape fevdalcev so bile iz žameta, redke iz škrlata ali atlasa; kape meščanov so bile večidel žametne, redkeje škrlatne in najredkeje iz kunovine; za podloge kap so uporabljali lisičje in kunje krzno (Baš 1992: 24, 32; Žagar 2004: 99).

Kakor je razvidno iz drugih virov, se je razmerje med kapami in klobuki v višjem oblačilnem razredu prevesilo na stran klobukov v 18. stoletju. V nadaljnjem razvoju pokrival je vedno znova kapam pripisana vloga družbeno manj uglednega, domačega in vsakdanjega, predvsem manj dostojanstvenega pokrivala. Nasprotno pa sta moški ali ženski klobuk govorila o ugledu, dostojanstvu, bogastvu in nadvladi. Zato so bili še v 20. stoletju označevalci družbenih ločnic in v okoliščinah družbeno-političnih prevratov uporabljeni kot simboli revolucionarnega na eni oz. konservativnega na drugi strani. Kljub temu so bili fevdalci očitno še naprej pogosti uporabniki kap. Narejene so bile iz žameta, redkeje iz sukna, pa tudi iz škrlata, svile, kazimira ali polsti. Kape meščanov so bile v istem času iz svile, tafta, cica, kalemana, jagnječega krzna, kordovanskega usnja ali povoščenega platna, vendar so bili bolj v uporabi klobuki kakor kape (Baš 1992: 41, 48). Po vsej verjetnosti pa so kape iz različnih materialov in oblik nosili ob manj uradnih in družabnih okoliščinah, še bolj gotovo v domačem, družinskem okolju (Žagar 2004: 100).

Po drugih virih je bila kapa iz poljšjih kožic v prvi polovici 19. stoletja izpričana le za okolico Polhovega Gradca, Dobrovo in Vrhniko. Tedaj in pozneje so jih nosili tudi drugod na Kranjskem. Sredi 19. stoletja so bile v navadi tudi krznene in z zelenim žametom obdane kape v ljubljanski okolici in pri tržaških okoličanin (Makarovič M. 1991a: 255).

V omenjeni skupini pesmi se pojavi tudi omemba rdečega telovnika (gl. Š 8684). Oče lirskega subjekta, ki je bil krojač (*šnajdemon*), je v dveh verzih osemvrstičnice opisan s sledečo nošo:

*Nosili so kratke hlače,
Lajbič rudeč,
/.../*

Drug vir poroča, da je bil telovnik sestavni del moške obleke na vsem alpskem oblačilnem območju, kamor sodi tudi izbrana pesem, zapisana na Štajerskem, lirski subjekt pa naj bi bil iz Celja. »V prvi polovici 19. stoletja so bili telovniki pogosto krojeni iz rdečega in redkeje iz belega sukna (Senožec)« (Makarovič M. 1991a: 254).

Sicer pa je druga polovica 19. stoletja čas, ko se je kmečki oblačilni videz nezadržno približeval mestnemu (Žagar 2004: 128; gl. tudi Baš 1987: 34; Makarovič M. 1991a: 267). Razlike pa so se zabrisale v 20. stoletju: »Danes kajpak po obleki ne ločiš Ribničanke od Ljubljančanke, pa naj pride iz trga ali iz vasi in tudi moška noša se je popolnoma izenačila z mestno« (Kumer 1968: 42).

Oprimo se še na naslednjo ugotovitev:

*Zviška in posmehljivo napisani članki so se vrstili zlasti sredi 19. stoletja,
ko je bilo zabrisovanje družbenih oblačilnih razlik dokaj očitno. ... Ne tako
redki podatki pričajo, da so se vsaj že sredi in 19. stoletja in kasneje, skušali
ponekod agrarni proletarci in med njimi zlasti mlajši posli (Skraber, str.
190) in dninarji, prav z nošo poistovetiti z uglednejšimi in veljavnejšimi
vaščani. (Makarovič M. 1991a: 278)*

Morda pa noše, ki se omenja v žanru šaljivih in zabavljivih pesmi ne smemo izključno pripisovati zgolj višjim družbenim razredom (meščanom in fevdalcem), ampak moramo omembe dojemati bolj v luči sprememb v drugi polovici 19. stoletja, ki so bile še izrazitejše na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Tako lahko opise vidimo bolj kot posmehovanje²³ tistim pripadnikom t. i. nižjega razreda, ki so se z nošo želeli približati in poistovetiti z uglednejšimi in veljavnejšimi vaščani (prim. Makarovič M. 1991a: 291).

PREDMETI

V obravnavanem pesemskem izročilu so najpogosteje omenjeni obrtniški izdelki in obrtniška orodja.

Iz omenjene pesmi »Kamnik« lahko opozorim še na bezgovo *fajfo* oziroma pipo, iz katere je en meščan kadil »suh bukov'c«, drug pa »po placu cigaro kadi«, ki smrdi po orehovih listih (Š 8558). Cigara je omenjena tudi v pesmi št. 8559; kadi jo kamniški meščan.

V pesmi o Ribničanu Urbanu (Š 8657) je zapisano, da so ljudje jedli iz skled, ki so si jih dali na kolena, jed pa so zajemali s kruhovimi skorjami – tako so jedli, vse dokler Ribničani niso začeli izdelovati lesenih žlic. Mere za žlice so, če sklepamo po besedilu pesmi, Ribničani vzeli po širokih in velikih ustih (Š 8657, 8658). Pesem je bila zapisana na Kranjskem (torej današnja Gorenjska, Dolenjska in Notranjska). O skledah, iz katerih so jedli, pa priča naslednje ugotovitev:

V leto 1871 sodi opažanje, da so na Dolenjskem nosili na mizo za pet do osem ljudi tako velike sklede kakor na Gorenjskem za dva do tri ljudi, če pa je kdo nenapovedano prišel, so ga povabili k mizi (Trdina, Zapiski, str. 424). Tudi velikost in oblika iz 19. stoletja ohranjenih skled priča, da so bile namenjene skupnemu zajemanju... Več kot verjetno je bilo skupno družinsko zajemanje iz ene sklede celo 19. stoletje najobičajnejše. S krožnikov so jedli le ob izjemnih priložnostih in še to bržkone ne povsod. ... Jedenje iz posameznih krožnikov »po gosposko« se je najbrž uveljavilo le med tenko zgornjo vaško družbeno plastjo in še to malo verjetno pred koncem 19. stoletja. Na takšno stanje kaže tudi iz muzejskih zbirk razviden inventor izdelkov²⁴ zelo razvitega podeželskega lončarstva: ob množično proizvodnjo skled se uvršča manjša produkcija skledic; krožnikov teh proizvajalcev iz 19. stoletja pa sploh ne poznajo. (Makarovič G. 1991: 170)

Najstarejša in številčno najmočnejša je v Ribnici vsekakor domača lesna obrt. Njeni izdelki so večkrat označeni z izrazom »suha roba«. V glavnem zajema naslednje dejavnosti oziroma stroke: obodarstvo, podnarstvo, žličarstvo, kuhalničarstvo, ročno mizarstvo, orodjarstvo,

²³ V pričujočem članku vprašanja, zakaj so bile pesmi označene kot šaljive in zabavljive ne tematiziram, a v tem primeru je mogoča razlaga, zakaj bi lahko bile pesmi razvrščene v omenjen žanr.

²⁴ Ob tem je treba vedeti, da so prav muzejske zbirke ponavadi iz vidika funkcij in znanja o predmetih nepopolne, ker je vsakdanjih uporabnih predmetov neprimerno manj kot posebnih, lepih ali izjemnih (Žagar 2004: 180; prim. Schippers 2002).

strugarstvo, kolarstvo, pletarstvo, rešetarstvo in posodarstvo, po starem imenovano *pintarstvo* ali *pintarija*. Še vse do konca 19. stoletja je bila ribniška lesena domača obrt sklenjeno povezana z Notranjsko in Gorenjsko (Bras 1991: 214; prim. Novak 1960: 90). Že leta 1492 je Friderik III. »s posebnim patentom dovoljeval Ribničanom in Kočevarjem prosto trgovino z domačimi lesenimi izdelki« (Bras 1991: 215; gl. tudi Kumer 1968: 30–31; Kumer 2003). Tudi *Novice* iz leta 1855 so spodbujale k domači dejavnosti, posebno v zimskem času: »Majhne obertnije kmetom priporočamo«; navajajo, da v Ribnici, Sodražici in v Dolenji vasi izdelajo mnogo žlic, rešet, obročev, škafov in kadi, ki jih prodajajo ne samo na Kranjskem temveč tudi v sosednjih deželah (Novak 1960: 92; Kumer 1968: 32, 33, 36; Bras 1991). V pesmih Š 8657–8661 so v pesemskem izročilu zapisani izdelki, ki so jih izdelovali v Ribnici oziroma okolici. Tako so Ribničani, ko so doma izdelali izdelke, namenjene prodaji, po pesemskem izročilu oziroma posameznih kiticah ali verzih:

*.../ šli po svejt
Po zimi in po lejt,
Pa ne samo možje,
Vse, kar leze inu gre.*

(Š 8657)

*.../
Po zimi in po lejt, po lejt
Pa ne samu možje, le tudi ženje,
Pa ne samu ženje, kar lezje inu grje.*

.../

(Š 8660)

Iz zapisov Zmage Kumer je razvidno, da je bilo izdelovanje suhe robe hišno in družinsko delo, ki je zaposlovalo vse člane družine v enaki meri. Navadno se je začelo, ko je bilo polje pospravljeno, trajalo pa je do spomladi. Ker je bila za izdelovanje nekaterih predmetov bolj potrebna ročna spretnost kot fizična moč (Kumrova kot primer navaja pripravljanje viter ali tkanje *póden*), so ga opravljale tudi ženske in starejši ljudje (Kumer 1968: 32). V drugih pisnih virih je tudi zapisano, da so ponavadi krošnjarji, da bi vzgojili naslednika, s seboj jemali sina, ki je sprva kajpak pešal za očetom, čeprav je ta nosil tudi do 50–70 kg težko krošnjo (Kumer 1968: 33). Pesemsko izročilo je torej nekoliko drugačno, saj so po njem po svetu hodili ne samo Ribničani, temveč tudi Ribničanke.

Med pesmimi o Ribničanu Urbanu so tudi verzi, ki ohranjajo spomin na drugo pomembno obrt v Ribniški dolini – lončarstvo. Omenjeno je samo v nekaj vaseh: Dolenji vasi kot središču, Prigorici, Blati, Rakitnici in Nemški vasi. Nekdaj je prehajalo iz roda v rod kot dedna last hiše. Sprva so lončarji kopali glino doma po Brezju, potem pa so jo dovažali s Kočevskega, kjer je bila menda boljša. Saj pravi, šaljivo, ribniška pesem: »U Kočiewskəm glino krademo, de lonce izdelujemo« (Kumer 1968: 35). Verzi iz Štrekljeve zbirke (Š 8661) pa se glasijo:

*Vrê, vrê, vrê,
Mi smo Ribenčanje!
Kočevcam glino vkrademo,
De polej piskre delamo,
Vrê, vrê, vrê,
Mi smo Ribenčanje.*

Rečeno je bilo, da so Ribničani hodili po svetu, da so zaslužili kaj denarja. Podobno podobo ustvarjajo pesmi o rokodelcih brez orodja, ki kažejo tudi na to, da so se ljudje selili iz mesta v mesto ali iz vasi v vas (prim. Tuma 1997; Podlogar 2010: 64–65). Prevladujejo poklici,²⁵ kot so *žnidarji* oziroma krojači in *šuštarji* oziroma čevljarji. Orodja, ki ga uporabljajo krojači in je izgubljeno po različnih krajih, pri različnih ljudeh, so *igle*, *cvirni*, škarje, vatel, naprstnik, meter, kreda, kroj, sukno in podobno (prim. Š 8639–8642, 8648). Čevljarji pa so v tistem času po različnih krajih pozabljali naslednja orodja²⁶ in pripomočke: stol, kopita, šila, drete, smolo, ščetine, kladivo, šobo, jermen, klešče in predpasnik (prim. Š 8643–8647).

<i>Smo žnidarje iskali, Saj smo jih dobili,</i>	<i>Dvakrat s'm se vžénu, Pa nis'm n'č prženu V dolinc'</i>
<i>Kaj pa bodo šivali,</i>	<i>Pr moji Katarinc'.</i>
<i>Ker škarij nimajo?</i>	<i>Stov ima pr cest', K' na more nan'ga sest'; Kopita ma pa v Kran', Pr Škofetarjov Mrján; Bertah ma pa v Iblan, Zastavlén'ga še ud van'. Šetine 'ma na Cel' Pr stari svin' u čel'. Šiva ma u Lok' Namočene na mok' Dreto 'ma na Višn' gor', Potegnu jo bo gvišn' dol; Kvadu ma pa v Grintovč', Star' bab' u intrc'; Šobo 'ma pa v Bistr'c' Jo kuha baba b piskrc'. Oh, deb' biu en vosu, Deb' m' vse vk'p znosu. (Š 8647)</i>
<i>Škarje so v Ljubljani, Pri moji ljubi Ani.</i>	
<i>Igle so tam v Gracu Pri fajfarju na placu. Cviren je tam v Gracu Razstrosen po vsem placu</i>	
<i>Fingrot je tam v Trsti Moji ljub' na prsti.</i>	
<i>Sukno je tam v Gabriji, Pri eni babi gabrovi. (Š 8641)</i>	

V drugi polovici 17. stoletja je bil izdan cehovski pravilnik, v katerem je bilo predpisano, da se morajo kakor drugi cehovski obrtniki tudi oblačilni obrtniki izučiti ne samo doma, temveč tudi na tujem. Potem ko se je npr. ljubljanski jermenarski pomočnik izučil pri mojstru, je moral vsaj za štiri leta v tujino. Mojstrovemu sinu je bilo eno leto prihranjeno. Nato je moral leto ali dve vnovič delati pri kakem ljubljanskem mojstru, potem pa je bil

²⁵ Izraz za poklic, ki je v rabi v pesmih, je *antverb* (Š 8627, 8628 in 8675).

²⁶ Izraz za orodje, ki ga tudi zasledimo v pesmih, je *rištenga* (Š 8643) in *šara* (Š 8645).

pred samostojno potjo na vrsti še mojstrski izpit (Baš 1992: 87–88; prim. Tuma 1997: 12). S primerov v Brežicah je razvidno, da je posebno v drugi polovici 19. stoletja veliko krojačev hodilo šivat po hišah, o čemer pričajo tudi zapiski duš za tujce (Počkar 2005: 352).

GLASBILA

Ljudske pesmi ni brez melodije in ob nekaterih pesmih ljudje poprimejo še za inštrumente. Nekaj glasbil je ostalo ujetih tudi v ljudski pesmi. V pesmi »Mesar deli žival« (Š 8651) sta omenjeni dve glasbili – orgle in *dudaš*. Kravja rebra je po izročilu vzel šolnik in bo iz njih naredil orgle, cigan pa bo pljuča uporabil za *dudaš*. In ker ljudske pesmi niso enopomenske, se tudi v poimenovanju glasbil razkriva večpomenskost in (nekdanja) pestrost slovenskega jezika. Pesem je bila zapisana v Ljutomeru oziroma njegovi okolici, kjer lahko izraz orgle, ki ga zasledimo v ljudski pesmi, označuje tudi goslice (v Prekmurju; Kumer 1983: 55) in harmoniko (na Gorenjskem, Notranjskem, Dolenjskem in Koroškem; Kumer 1983: 90; Golež 1991: 106, 110). Podobno je izraz *dudaš* (Zmaga Kumer je zapisala *fúdaš*) lahko domače narečno ime, ki je v Prekmurju in Porabju označeval meh oz. harmoniko (Kumer 1983: 90), ponekod pa so bile prav dude, ki so bile delno narejene tudi iz živalskega meha, značilne za cigane (Kumer 1983: 119). Izraz *dudaš* (v Prekmurju so poznali izraz *dūda*) pa verjetno označuje lončeni bas (Kumer 1983: 59). Če pomislimo na anatomijo oz. si predstavljamo posamične organe in njihovo podobnost z glasbili, ob tem pa upoštevamo narečne izraze zanje, lahko lažje sklenemo, da je šolnik iz reber naredil gosli. Še vedno pa smo v dilemi ob izrazu *dudaš*, saj lahko pljuča predstavljajo meh, lahko pa je hropenje iz pljuč podobno oglašanju lončenega basa.

Nekateri raziskovalci za določene inštrumente predvidevajo, da se je njihova uporaba širila iz mest na podeželje. Tako bi tja zašla »umetna glasbila«, npr. gosli, bas, klarinet, tamburice, citre, ustne orglice – ob tem velja opozoriti, da se ponekod zanje uporablja tudi izraz citre – in še nekaj drugih (Novak 1960: 240).

Posredno so citre omenjene v pesmi Š 8662, kjer je omenjen tudi lončeni bas.

*Imegli smo en vel' ki bas
In on je renčal hudo na glas.
Pa smo strune napeli,
Smo citrat začeli
Za Ribnovo mesto
vāēk, vāēk.*

Pesem je zapisal Maks Šnuderl iz Rimskih Toplic. Lončeni bas je omenjen tudi v pesmi Š 8663 in je prav tako vezan na Ribnico.

Leta 1864 je izšla drobna knjižica, ponatis iz izvestij ljubljanske realke, »Ribniška dolina na Kranjskem«, v kateri je avtor domačin Anton Lesar [1824–1873] objavil šaljivo pesem o lončenem basu, v obliki dvogovora med ribniškim lončarjem in jezičnim fantičkom. V Štrekljevi zbirki je naveden samo začetek te pesmi v dodatku k šaljivim (Š IV, str. 747, št.

95), kjer je povedano, da jo je Štrekelj (ali morda Glonar) našel med Vrazovimi zapisi (VO. XVI. D. 7). Kje jo je dobil Lesar, ali morda zapisal po spominu (pesem je namreč v Ribniški dolini še živa), se ne da ugotoviti. (Kumer 1968: 49)

SKLEP

Del materialne kulture odkrivajo tudi izbrane pesmi. Analizirala sem vse šaljive in zabavljive pesmi, ki so v celoti objavljene v Štrekljevi zbirki *Slovenske narodne pesmi*. V članku predstavljam samo del dediščine, zapisan v pesemskih besedilih, in sem ga lahko vsaj delno primerjala s podatki iz drugih virov.²⁷ Zanimalo me je predvsem, katera hrana, pijača, oblačila, predmeti in glasbila so zapisani v pesmih. Ker predpostavljam, da se ljudska pesem prenaša iz roda v rod, sem bila pozorna tudi na čas pred prelomom 19. stoletja v 20. – večina izbranih pesmi je bila zapisana v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja.

Čeprav se v članku nisem posebej spraševala, zakaj so bile izbrane pesmi označene za šaljive in zabavljive, je analiza nakazala odgovor: v tem času, oziroma zlasti sredi 19. stoletja in pozneje, ko je bilo zabrisovanje družbenih oblačilnih razlik dokaj očitno, so se vrstili zviška in posmehljivo napisani članki, ki so obravnavali oblačilno kulturo. V pesmih omenjena noša je na podlagi drugih virov značilnejša za t. i. višji družbeni razred. Pri ženski noši je morda izjemna predvsem avba z zlatim čelnikom (Š 8581, 8664), pri moški pa je vidna razlika med uporabljenimi klobuki (Š 8544, 8556). Kar nekaj podatkov, ki so jih preučili drugi raziskovalci, priča, da so se vsaj že sredi 19. stoletja in pozneje skušali ponekod agrarni proletarci in med njimi zlasti mlajši posli in dninarji prav z nošo poistiti z uglednejšimi in veljavnejšimi vaščani (Makarovič M. 1991a: 278). Tako morda noše, ki se omenja v žanru šaljivih in zabavljivih pesmi, ne smemo pripisati izključno višjim družbenim razredom (meščanom in fevdalcem), temveč moramo omembe dojemati bolj v luči sprememb, ki so se dogajale v drugi polovici 19. stoletja in še izraziteje na prehodu iz 19. v 20. stoletje. Tako lahko opise vidimo bolj kot posmehovanje tistim pripadnikom t. i. nižjega razreda, ki so se z nošo želeli približati in poistiti z uglednejšimi vaščani. Podobno je tudi s prehrano: gospoda zatrjuje, da sta jedla meso, čeprav imata na suknjah sledi močnika (Š 8558). Prav tako je v pesmih zapisano, da je bilo na mizah tudi mačje meso (spomini na uživanje mačjega mesa med nemškimi vojaki med vojno je živo tudi v spominu nekaterih informatorjev).

²⁷ Nепreverjeni so npr. še podatki, ali je bilo v Reziji res kdaj 109 hiš in majhno število deklet. Pesem, ki ohranja te podatke, je bila zapisana v *Goriškem letniku* leta 1864 (str. 214–215). V pregledanem pesemskem izročilu je tudi zapisano, da so najbogatejše Rezjanke brez *kikle*, v njihovi doti pa sta pogosto omenjeni ovca in koza, v eni pesmi tudi krava (Š 8554), podrobneje pa je opisana podoba okolice pred hišo in dogajanje v njej.

V izbranem pesemskem izročilu so najpogosteje omenjeni predmeti obrtniška orodja in izdelki. V tem pogledu so zelo povedne skupine pesmi z naslovi »Rokodelci brez orodja« (Š 8639–8648),²⁸ »Mesar deli žival« (Š 8651–8653) in »Ribničan Vrban« (Š 8657–8663).

Ker ljudske pesmi ni brez glasbe, sem bila pozorna tudi na omembo glasbil. Pri tem se je pokazalo, da je dobro poznati tudi narečne izraze za glasbila, čeprav smo lahko kljub temu še vedno v dvomu. Tako lahko npr. izraz dudaš posredno ime za harmoniko (*fúdaš* je v Prekmurju označeval meh) kakor morda tudi lončeni bas; ker pa naj bi omenjeno glasbilo naredil oziroma uporabljal cigan, lahko označuje tudi same dude (Kumer 1983: 59, 90, 119).

Hkrati je treba opozoriti, da bi bilo poleg analize samih pesmi potrebno tudi obsežnejše raziskovanje in analiza drugih sočasnih virov, ki bi dopolnila oz. osvetlila pesemske zapise. Tako bi morda lahko ugotovili, ali je šlo v določenih primerih za resnične »razločevalne posebnosti« ali gre bolj za ritmično oziroma metrično pesemsko strukturo, za katero se lahko skriva skupni referenčni okvir (Ben-Amos 1971: 12–13) majhne skupine v preteklosti (prim. Kozorog 2011: 45).

LITERATURA

- Bahtin, Mihail M.
2008 (1965) *Ustvarjanje François Rabelaisa in ljudska kultura srednjega veka in renesanse*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Baš, Angelos
1987 *Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času*. Ljubljana: DZS.
1992 *Oblačilna kultura na Slovenskem v 17. in 18. stoletju*. Ljubljana: DZS.
- Ben-Amos, Dan
1971 Toward a Definition of Folklore in Context. *Journal of American Folklore* 84 (331): 3–15.
- Bogataj, Janez
1992 *Sto srečanj z dediščino na Slovenskem*. Ljubljana: Prešernova družba.
- Bras, Ljudmila
1991 Rokodelstvo in obrt. *Slovenski etnograf* 33–34: 207–246.
- Eco, Umberto
1999 *Šest sprehodov skozi pripovedne gozdove*. Ljubljana: LUD Literatura.
- Glonar, Joža
1923 Predgovor. V: *SNP IV*, 3–66.
- Godina Golija, Maja
2003 Vegetables in the food culture of Slovenian urban population between 1850 and 1950. V: Hietala, Marjatta in Tanja Vahtikari (ur.), *The Landscape of Food: The Food Relationship of Town and Country in Modern Times*. Helsinki: Finnish Literature Society, 63–72.
- 2009 Slovenske kuharske knjige od 1869 do 1940. Vir za razumevanje vsakdanjika. V: Luthar, Oto in Matejka Grkič (ur.), *Rezine poželenja. Hrana in komunikacija v perspektivi humanističnih ved*. Nova Gorica: Univerza.

²⁸ V pesmi Š 8649, ki je tudi uvrščena med pesmi »Rokodelci brez orodja«, pa orodje ni omenjeno.

Golež, Marjetka

1991 Glasbeni inštrumenti v slovenski književnosti. V: Cvetko, Igor (ur.), *Med godci in glasbili. Razgledi*. Ljubljana: ZRC, Inštitut za slovensko narodopisje, Sekcija za glasbeno narodopisje.

Golež Kaučič, Marjetka

2003 *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, ZRC SAZU.

2009 Slovenian folk culture between national identity and European integration processes. *Narodna umjetnost* 46 (1): 33–49.

Jezernik, Božidar

2012 *Kava. Čarobni napoj*. Ljubljana: Modrijan.

Kozorog, Miha

2011 Nekaj pripomb za več družbenega konteksta v slovenski folkloristiki. *Traditiones* 40 (3): 27–50.

Kranjec, Miško

1973 *Izbrano delo II*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Krnjak, Franc

2003 O ljudskih grbih in še kaj v ormoški okolici (http://www2.arnes.si/~lkkpcj1/grbi_sre_kog_or/oljudskihgrbihinsekajxxx.htm, 7. 2. 2011).

Kropelj, Monika

2001 *Karel Štrekelj. Iz vrelcev besedne ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

Kumer, Zmaga

1968 *Ljudska glasba med rešetarji in lončarji v Ribniški dolini*. Maribor: Obzorja.

1983 *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana: Slovenska matica.

1996 *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: ZRC SAZU.

2003 *Od Ribnice do Rakitnice. Ljudska pesem in glasba v Ribniški dolini*. (Spremnno besedilo k zgoščenki). Ljubljana: Glasbenonarodopisni inštitutu ZRC SAZU, Škrabčeva domačija Hrovača, Miklova hiša Ribnica, 2003.

Makarovič, Gorazd

1991 Prehrana v 19. stoletju na Slovenskem. *Slovenski etnograf* 33–34: 127–205.

Makarovič, Marija

1991a Oblačilna kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 247–300.

1991b Zdravstvena kultura agrarnega prebivalstva v 19. stoletju. *Slovenski etnograf* 33–34: 481–528.

Novak, Vilko

1960 *Slovenska ljudska kultura*. Ljubljana: DZS.

1986 *Raziskovalci slovenskega življenja*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Petrič, Franci

b. n. l. Kum. Podružnična cerkev sv. Neže (http://www.kam.si/romarske_cerkve/hum.html).

Pisk, Marjeta

2006 *Odsevi materialne kulture v Hrovatinovih zapisih ljudskih pesmi iz Goriških brd. Raziskovalna naloga*. Ljubljana: ZRC SAZU; Nova Gorica: Fakulteta za podiplomski študij.

Počkar, Ivanka

2005 *Dve gasi, dva policaja, sto obrtnikov. Življenje mestnih obrtnikov od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne na primeru Brežic*. Brežice: Društvo za oživitev mesta Brežice; Krško: Valvasorjev raziskovalni center; Ljubljana: ZRC SAZU, Založba ZRC.

Podlogar, Alenka

2010 Od sestavljanja pravokotnikov do krojenja. Vpogled v krojenje ženskih kmečkih oblačil na Slovenskem od prve polovice 19. stoletja do druge svetovne vojne. *Glasnik SED* 50 (3, 4): 63–71.

- Schippers, Thomas K.
2002 Od predmetov do simbolov. Spreminjajoče se perspektive pri proučevanju materialne kulture v Evropi. *Etnolog* 12: 125–137.
- Šlibar, Vladimir
1995 »Človek je, kar jé« (Ludvig Feuerbach). Prispevek k zgodovini meščanske prehrane v 19. stoletju. V: Badovinac, Tanja in Rolanda Fugger Germadnik (ur.), *To in ono o meščantvu v provinci*. Celje: Pokrajinski muzej, 19–25.
- Slovenske narodne pesmi [SNP]*
1895–1898 *Slovenske narodne pesmi I*. Ur. Karol Štrekelj. Ljubljana: Slovenska matica.
1908–1923 *Slovenske narodne pesmi IV*. Ur. Karel Štrekelj in Joža Glonar. Ljubljana: Slovenska matica.
- Terseglav, Marko
2001 Štrekljev sindrom. *Traditiones* 30 (1): 201–220.
- Tuma, Henrik
1997 *Iz mojega življenja. Spomini, misli in izpovedi* (ur. Branko Marušič). Ljubljana: Tuma.
- Vodušek, Valens
2003 *Etnomuzikološki članki in razprave* (ur. Marko Terseglav in Robert Vrčon). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Žagar, Janja
1991 Tekstil. V: Kos, Mateja in Matija Žargi (ur.), *Gradovi minevajo, fabrike nastajajo. Industrijsko oblikovanje v 19. stoletju na Slovenskem (Vodnik / Katalog k razstavi v Narodnem muzeju)*. Ljubljana: Narodni muzej, 57–63.
2004 *Pokrivala / Headwear*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.

REFLECTIONS OF THE MATERIAL CULTURE IN THE HUMOROUS AND MOCKING SONGS FROM KAREL ŠTREKELJ'S COLLECTION

The article focuses on the material culture as it is depicted in the last part of the famous Štrekelj collection titled Slovenske narodne pesmi (Slovenian Folk Songs, 1895–1923). The afterword to the chosen section reads: “[s]ongs of such nature ... are primarily intended for actual persons and places, therefore incomprehensible in other places” (SNP IV: 683), presenting the argument that two worlds, the “real” and imaginary one, are intertwined and mutually affect one another. The author assumes that folk songs pass from generation to generation, reflecting both the immaterial as well as the material culture of the time, and compares her findings with other scholars of Slovenian folk heritage (e.g. J. Bogataj, M. Godina Golija, Z. Kumer, M. Makarovič etc.). The article focuses on some of the essential elements of social life as it is captured in folk songs, including food, drink, clothing, objects, and musical instruments.

While the question as to why the selected songs are labeled as humorous and entertaining is not at the forefront of the analysis, the author provides an explanation through the examples of social and cultural phenomena: from fashion to food.

For example, late 19th century was a time of change that also manifested itself with the dwindling of “fashion boundaries” between upper and lower classes. This was also the time of newspapers being flooded with patronizing and derisive articles about clothing culture. The attire mentioned

in the songs was, based on other sources, more characteristic of the upper classes. For example, the women's golden coif is singled out (Š 8581, 8664), and among men the apparent differences in the wearing of hats can be noticed (Š 8544, 8556). Research reveals that, at least from the mid-19th century onwards, some members of the agrarian proletariat, particularly the younger domestics and journeymen, tried to identify themselves with distinguished and notable villagers on the basis of costume (Makarovič M. 1991a: 278).

Similar phenomena can be observed upon studying eating habits. For example, verses describing two fellows claiming to have eaten a piece of meat and not something else, even though both of them have traces of porridge on their jackets (Š 8558). The facetiousness is also evident in the use of pottery and utensils, eating from bowls by using crusts of bread instead of using one bowl for all or using a spoon (Š 8657).

*The author focuses also on objects and artefacts as they captured in folk songs. Among the objects mentioned in the lyrics are tools and products, exemplified by three groups of songs: "Rokodelci brez orodja" (Craftsmen without tools, Š 8639–8648), "Mesar deli žival" (Butcher Sharing an Animal, Š 8651–8653) and "Ribničan Vrban" (Vrban from Ribnica, Š 8657–8663). Further examples include musical instruments, an essential part of folk song and music, as well as material cultural heritage. Here, the author analyses their appearance in lyrics as well as in the context of different dialect terms for individual music instruments. For instance: the word *dudaš* (Š 8651) can be an indirect term for an accordion (in Prekmurje, *fudaš* means bellows) or for clay pot bass; in cases where the instrument was made or used by gipsy, the term *bagpipes* (Kumer 1983: 59, 90, 119) is used as well.*

The attire mentioned in folk songs should not be exclusively attributed to the upper social classes but should be seen through the eye of the changes that occurred mostly in the second half of the 19th century. These lyrics should be interpreted more as a mockery of those citizens of the lower social classes who desperately aspired to become part of the upper social class.

Jerneja Vrabič, asistentka, mlada raziskovalka,
Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Novi
trg 2, 1000 Ljubljana, jerneja.vrabic@zrc-sazu.si